

žování za hosty, pro jejichž osoby, organisace a instituce, jako pro trhy vůbec, platila jakási exterritorialita. Snad i toto stanovisko bylo důsledkem podceňování přímého prospěchu, který provozování tržby zemi přináší. Také v tomto směru stala se v novější době veliký obrat, a všechny státy hledí si vskutku vytvořit vlastní obchod, vlastní stav obchodníků. Na druhé straně stírají se však stěhovavostí obyvatelstva a kapitálů, cestovatelstvím a zmezinárodněním hospodářských styků vůbec dosti povážlivě bývalé příkré protivy, tak že nemají hranice jednotlivých území státních toho hospodářsky separatistického významu jako dříve, a ztratila tím částečně vnější tržba zboží bývalého výlučného svého vlivu, neboť úhrny, získávané uvedenými vedlejšími, nepřímými styky jednotlivých států s cizinou, nabyly takového významu, že nelze jich přehlížeti. Tak uvádí se o Anglii, že její roční příjem z kapitálů v cizině umístěných vynášel jejím příslušníkům kol r. 1910 ročně 90 mill. £, a r. 1910 byly v cizině a koloniích investovány 3·2 miliardy £ anglického kapitálu. Francie měla r. 1914 v cizině (mimo kolonie) umístěno na 60 miliard franků, Německo r. 1913 asi 20 miliard M. Cizinecký pohyb přiváděl do Rakousko-Uherska kol r. 1910 ročně 47 mill. K, samotné Uhersko má od cestovatelů a ze zásilek vystěhovaleců z ciziny roční příjem 144 mill. K (dle Fellnera). A jak rozhodující význam pro hospodářské poměry Švýcar a pro Itálii má přívál cestovatelů, je všeobecně známo. Do Itálie zasílají sami její vystěhovaleci ročně průměrem 500 mill. franků. *) Ovšem, rubu vystěhovalecké otázky, jejích stinných stránek se tu nedotýkáme. (O novějších pokusech, podrobněji vystihnouti užítky a zisky z vnější tržby plynoucí, rozepisujeme se v oddíle V. d, jednajícím o dnešních některých názorech na význam obchodní bilance. O pokuse theoretického řešení téhož problému individualisty zmiňujeme se v příslušném oddíle II. c.)

II. Obchodní politika různých národohospodářských škol a soustav, její cíl a prostředky.

Starověká a středověká politika šla ve styku s cizími zeměmi a národy spíše za cílem mocenským: snažila se rozšířit území a počet státních příslušníků, aby nabyly jednotlivé větší státy přesily nad státy druhými, slabšími, i aby opanované země byly jim pramenem příjmů daňových. Výboje tyto mívaly ovšem často také vlastní účely hospodářské: Řekové i Římané hleděli především zmocnit se zemí, jež znali jako naleziště drahých kovů nebo dodavatele přírodnin a výrobků přepyčových, nebo jako země úrodné, které mohly domovinu opatřovati nutným obilím. Tytéž účely měly dobovatelské výzkumné výpravy do vzdálených neznámých končin ve středověku a v raném novověku. Násilné prostředky válečné zůstaly dlouho hlavním nástrojem, jímž uplatňovala nebo zdůrazňovala se hospodářská politika zeměpánů a

*) Gio. N i c o t r a, L' Italie pendant la guerre [tripolitaine] (Revue économique internationale, únor 1913 str. 340).

států, jak svědčí zápasy Španělska, Nizozemí a Anglie o obchodní nadvládu námořní, a později Napoléonova blokáda kontinentu proti Anglii. V novější době ovládlo téměř vesměs přesvědčení, že se hrubým násilím hospodářské styky států vynutiti nedají, nýbrž že je potřebí v dnešních spletitých zápasech o nadvládu hospodářskou užívatí hlavně zase prostředků hospodářských, ale přes to neschází ani v nejuvěšší době doklady o užívání násilných prostředků v zápasech hospodářských: znám je v této příčině čl. XI. míru Frankfurtského, po válce německo-francouzské r. 1871 uzavřeného, kterým se zavazují obě země, že si povolí tytéž výhody celní, jež povolí Anglii, Belgii, Nizozemí, Španělsku, Rakousko-Uhersku nebo Rusku; nejvýmluvnějším však dokladem, že staré tyto prostředky nezapadly, ukázala světová válka r. 1914, jež nejen že vedla se také zbraněmi hospodářskými, ale propukla hlavně z příčin hospodářských a pro cíle hospodářské. Ale přece jen bojovalo se v novější době ve světových zápasech častěji místo zbraněmi válečnými prostředky hospodářskými a opanovávaly se země i tímto způsobem. Také úvěrová politika států finančně silnějších se v novější době velmi zřetelně uplatňuje, a nezřídka činí se zápůjčka cizině závislou na kompenzacích na poli hospodářském, po případě vymění se přímo podnikům v zemi věřitelské dodávky za půjčené peníze.

Pokud se historického vývoje vlastních hospodářských prostředků vnější obchodní politiky týče, i tu jest pozorovati postup od prostředků hrubších, přímých zákazů vývozu nebo dovozu, k prostředkům a pomůckám subtilnějšími, jemnějšími, zvláště k podrobnějšímu odstupňování sazeb celních dle jakosti zboží, dle kompenzací na jiné straně poskytnutých a pod.

Účel a směr vnější politiky byl ve všech zemích týž, ač ovšem dostavovala se různá její vývojová stadia v jednotlivých zemích dle celkového jejich hospodářského vývoje tu dříve, tam později. Zprvu prýštila se opatření vnější politiky obchodní z obav, aby nenastal v zemi nedostatek potravin, a byl proto vývoz obilí vůbec zakazován, po případě dovolován jen na zvláštní licence, později zavedena vývozní cla. V dalším vývoji přešlo se téměř všude k ochraně agrární produkce zaváděním obilních cel dovozních a někde i k přímé její podpoře prémiemi vývozními, po případě i k ochraně domácího dobytčářství týmiž prostředky. V dalším postupu přecházejí země k ochranářství tržebnímu a průmyslovému a podporování vývozu tovarů prémiemi i jinak, až konečně jakýmsi vyvrcholením jest svoboda ve vnější tržbě, dosažení totiž u výroby průmyslové i v podnicích tržebních a dopravních toho stupně dokonalosti, že dovedou vlastní silou soutěžit v cizině a s cizinou a nemusí se obávat její konkurence. Poněvadž však daly se některé země strhnouti nadšenými hlasy o výhodách svobody tržby příliš záhy k liberalismu ve vnější hospodářské tržbě, nastal v mnohých zemích brzy proud reakční, částečného návratu k ochranářství, ale nikoli k ochranářství zásadnému dřívějších dob, nýbrž k jakémusi ochranářství opportunnímu, výhodnému (dle Lista) a směru všeobecnějšího, hledícího si i zemědělství, i průmyslu a obchodu. Celkem lze říci, že dnes jsme spíše dále nejen od ideálu svobodné tržby všesvětové, za

níž by všechny kulturní země tvořily jedinou hospodářskou oblast, kde by nebylo vnitřních závor celních i jiných, jež autonomní ochranářská politika státní vytvořila, ale že jsme daleko i od cíle, který v nejnovější době světovohospodářské tendence politiky hospodářské si kladou, totiž vytvořiti jednotné světové hospodářské území, kde by smluvní poměry mezi státy vyvinuly se tou měrou, že by obchodní smlouvy byly uzavírány jaksi kolektivně, zároveň všemi státy v hospodářských stycích se nalézajícími, a byly v podstatných rysech jednotné. Ostatně světová válka r. 1914 učinila takový rozvrat v těchto vývojových proudech, že bude asi dlouho trvati, než se vrátí jakési poměry normální a těžko dnes předvídati, kterou hlavní linii nové poměry podrží, nebo kam zabočí.

a) Politika obchodní ve století XIII. až XVII.

Ve všech zemích, které koncem středověku a v raném novověku byly hospodářsky pokročilejší a žily v poměrech politicky příznivých, počala se vnější politika obchodní uplatňovati zákazy vývozu obilí do ciziny. Pohnutkou této prohibiční politiky byly obavy, aby nenastal v zemi v letech neúrodných hlad; bývalyť neúrody v dobách, pokud nebyla půda řádně vzdělávána, častější i větší, a výpomoc dovozem z ciziny velmi obtížna.

V Anglii byl vývoz obilí do ciziny zakázán již r. 1204 a směl se díti jen s královskou licencí. Ale králové užívali záhy tohoto práva spíše na posílení svých financí a vedli o ně s parlamentem stálý zápas, jakož i o právo, udíletí cizím kupcům výsadu, aby směli vyvážeti obilí z Anglie za celní poplatek (3 pence z libry stříbra hodnoty obilí).

Ve Francii byla ve středověku jednotná úprava zásobování země obilím ztížena tím, že každá provincie vedla si v této příčině samostatně a zakazovala nebo dovozovala vývoz obilí do provincií sousedních nebo do ciziny. Teprve r. 1515 prohlásil František I., že rozhodovati o tom, má-li se vývoz obilí z provincií dovoliti nebo ne, jest výhradně právem královským, ale přes to trvalo delší dobu, než vnitřní obchod obilím vymanil se z pout zabraňovací politiky provincií, nemluvě ani o vnitřních clech obilních, jež zůstala v platnosti ještě dlouho.

Vývoz obilí do ciziny byl v druhé polovici 16. století rok od roku dovolován jednotně z celé Francie na základě konaných šetření a určování množství, které se příslušného roku smělo vyvézt.

Rovněž v ostatních pokročilejších agrárních zemích té doby: v zemích německých, českých, polských, pruských a dánských byly poměry obdobné; i tu rozhodovalo se rok od roku dle výsledku domácí sklízně o přípustnosti vývozu obilí. Ovšem, vývoz byl možný jen, pokud byly v zemi vhodné dopravní prostředky: splavné řeky, jako v Čechách a v Německu Labe, v Polsku Visla, nebo moře, jako v krajích pobaltských a dánských, a pokud tyto dopravní prostředky vedly do zemí nemajících dostatek obilí. Proto Uhry a vnitřní Rusko, ač rodily přebytek obilí

a měly splavné řeky, vyvážely obilí v raném středověku málo, neboť Turecko, kam se mohlo obilí hlavně dopravovati, ho nepotřebovalo.

Některé tehdejší země agrární, které měly výhodné spojení s cizinou a se zeměmi, jež měly nedostatek obilí buď pro pokročilejší již té doby průmysl, jako byly Flandry, Toskánsko, nebo pro pokročilejší obchod a v důsledku jeho poměrné předlužení, jako Holland, staly se pravidelnými zásobovateli těchto krajů a razila si tam záhy cestu politika liberálnější, přející vývozu obilí a obchodu obilnímu.

V Sicilii byl vývoz obilí již v 13. století v podstatě volným, podléhaje pouze vývoznímu clu ($\frac{1}{7}$ až $\frac{1}{5}$ vyvezeného množství in natura) a za Bedřicha II. byla koruna sama přední vývozní firmou obilní v zemích středomořských.

H a n s o v n í města severoněmecká prostředkovala v století 14. pravidelný a stálý vývoz obilí z nížin německých a polských do Norska, Švédska, do Flander a Hollandska. Zvláště vynikalo v tomto směru město G d a n s k. V století 14. a 15. soutěžil s městy hansovními vydatně řád německých rytířů, organisovav obchod obilní po způsobu měst hansovních.

H o l l a n d urodil již kol r. 1500 sotva desetinu obilí, jež sám potřeboval, a dovážel je z krajín pobaltských; ale záhy dovedl zmocnit se i prostředkovatelství v obchodě tomto mezi zeměmi pobaltskými na jedné straně a Španělskem a Itálií, později i Malou Asií na druhé straně. V čele obchodu obilního stál Amsterdam; město toto bojovalo stále usilovně proti zákazům vývozu obilí, ukazující, že by tím průvozný obchod jeho byl úplně podlomen, a docílilo r. 1548 toho, že poplatky z cizího obilí, do Amsterdamu přivezeného, t. ř. congíe (franc. congé = dovolená), se přestaly vybírat. Kol r. 1600 byl Holland největší zásobárnou obilnou Evropy a zatlačil úplně obchod měst hansovních.

Vývojem námořního obchodu obilního mizelo zároveň přímořským zemím nebezpečí nedostatku obilí v neúrodných letech, i opouští se v nich poněkud směrem prohibiční politiky obchodní a ustupuje proudům l i b e r á l n ě j š í m. Také mění se v podstatě i názory o účelu obchodní politiky státní a uplatňují se v ní vědomé cíle n á r o d o h o s p o d á ř s k é, na rozdíl od dřívějších nouzových opatření a vedlejších jejích účelů fiskálních. A poněvadž přirozeným postupem vyvíjí a organisuje se ve všech zemích nejprve zemědělství, týkají se první opatření hospodářské politiky téměř ve všech zemích ochrany v ý r o b y z e m ě d ě l s k é. Zprvu užívalo se jako podpůrného prostředku prostého dovození vývozu obilí, po případě i obmezování dovozu, později přešlo se k přímé ochraně dovozními cly, uvalenými na obilí z ciziny dovážené, a to nejprve sazbou pevnou, v dalším vývoji celní soustavou s cenovými poměry různě kombinovanou, až dospělo se k premiím na vývoz obilí.

V čele tohoto nového směru stojí opět A n g l i e a F r a n c i e.

V A n g l i i byl vývoz obilí zásadně dovozen r. 1393, ale král mohl dovoz obmezit, když toho obecný zájem vyžadoval. Zákonem z r. 1436 upraveny poměry přesněji: vývoz byl dovozen za pokleslých cen (u pře-

nice 6 s. 8 d. za quarter, u žita 4 s., u ječmene 3 s.*), a r. 1463 provedena věc ještě výhodněji pro zemědělce tím, že nebyl dovoz obilí do Anglie dovolen, pokud ceny v přístavech dovozních nepodražily na svrchu udané meze. Koncem století 15. a v první polovině století 16. vrátila se politika obchodní na čas v starší koleje, ale r. 1571 (za Alžběty) nastal nový obrát, a ochrana zemědělců vystoupila opět do popředí. Toho roku vydán totiž zákon, jímž stanoveno obecně, že je vývoz obilí dovolen, když ceny obilí tak poklesly, že by orba jimi trpěti mohla, a naopak byl vývoz zakázán, když by mohl způsobiti drahotu. R. 1593 pak ustanovena opětně přesná cenová mez, při níž vývoz byl dovolen (u pšenice 20 s., u žita 13 s. 4 d., u ječmene 12 s.), a zároveň ustanoveno finanční vývozní clo (2 s. z quarteru pšenice a $1\frac{2}{3}$ s. u ostatního obilí).

R. 1660 (za Karla II.) stal se první pokus držeti ceny na přiměřené výši pomocí dovozních sazeb celních; bylo totiž ustanoveno, že platí se z pšenice dovážené clo 2 s. za quarter, poklesne-li cena pšenice v přístavě dovozním pod 44 s. za quarter, kdežto byly-li ceny vyšší, bylo dovozní clo pouze 4 d. Obdobně upraveny byly poměry u ostatních druhů obilí.

Konečně byl r. 1670 vůbec vývoz obilí bez jakýchkoli výhrad dovolen; o přípustnosti dovozu rozhodovaly rok od roku poměry cenové, v jednotlivých hrabstvích z jara a na podzim vyšetřované, kterýmžto opatřením hledělo se zameziti, aby nemohli obchodníci poháněti ceny obilí v přístavech dovozních nad dovozní mez cenovou, jak se častěji stávalo.

Vyvrcholením anglické ochrannářské agrární politiky obilní té doby byl posléze zákon Viléma III. z r. 1689, kterým zavedeny byly vývozní prémie. Účelem jejich bylo, vývoz obilí do ciziny povzbudit, přebytečné obilí z domácího trhu odstraniti a tím ceny udržovati na spravedlivé výši („iustum pretium“).**) Tyto „spravedlivé ceny“ určeny u pšenice za quarter Winch. 48 s., u žita 32 s. a u ječmene 24 s., premie pak ustanoveny na 5 s., 3 s. 6 d. a 2 s. 6 d. Byly-li ceny vyšší než uvedené normál, neplatily se premie, nýbrž bylo dokonce vybíráno vývozní clo, a naopak byl dovoz dovolen i v době, kdy se platily premie, ale se cly dovozními. Z tohoto ustanovení je zároveň patrné, že hledělo se zákonem z r. 1689 prospěti i domácímu obchodu obilnímu, o čemž svědčí i podmínka pro vývozní premie nařízená, že musí býti majitel lodi, na níž se obilí vyváží, anglickým poddaným a nejméně dvě třetiny jejího mužstva rovněž, kteréžto ustanovení neslo se tímž duchem jako známá navigační akta z r. 1651 a další dodatky k ní. (Viz o tom v oddíle III. c 2).

Snahy docíliti u obilí „spravedlivé ceny“ dokazují mimo to, že začínal pronikati v Anglii koncem století 17. již jakýsi směr kompromissní ochrany rolnictví i průmyslu, který v Německu Listem v 19. stol. byl zastáván, ovšem tu jako systém reakční po prožilém merkantilismu a liberalismu hospodářském.

*) Quarter = 281·9 l; shilling [s.] = K 1·20, penny (d.) = 10 h [nyní].

**) Oncken nazval toto údobí zesíleného agrárního ochrannářství „agrárním merkantilismem“.

Ve Francii uvedl agrární ochranářství do vnější obchodní politiky Sully, ministr Jindřicha IV. (r. 1589) — často uvádí se jeho výrok: „Labourage et pâturage sont les deux mamelles de la France“ — a dosáhl toho, že byl r. 1601 vývoz orlil do ciziny z veškeré Francie dovolen, „aby zemědělci francouzští byli účastni výhod vyšších cen obilních, platných v cizině, zvláště v Holandsku“. Jinak byl Sully spíše merkantilistou a zřetel k zemědělství prýštil u něho spíše ze snahy učiniti zemi v prostředcích živobytných soběstačnou. Ale tento svobodnější směr u vnější tržbě a způsobený jím rozkvět zemědělský neměly dlouhého trvání. Za správy Richelieu-ovy a Mazarinovy uvaleny na zemědělství tíživé daně a stále stupňovány, tak že v polovici 17. století bylo zemědělství již v úpadku. Rovněž vnější tržba obilím byla desorganisována, a častěji se jeden rok obilí levně do ciziny prodávalo a druhého roku se musilo draze z ciziny kupovati.

Nápravu v těchto rozvrácených poměrech zjednal Colbert, ač jeho snahám merkantilistickým šlo o cíle jiné, jak dále poznáme, a uspořádání vnitřních poměrů cenových obilí a udržování cen obilních na úrovni pokud možná nízké, bylo mu jen prostředkem k nim. Celkem hleděl Colbert vystačiti prostředky mírnějšími ve vnější politice obilní a k zákazu vývozu sahal jen výjimečně. Upravil proto r. 1664 cla vývozní i dovozní; u pšenice ustanoveno vývozní clo 22 livres (franků) za pařížský muid (= 18·7 hl), tedy asi 12—13% ceny, dovozní clo v provinciích úrodnějších 2 l. 10 s., v ostatních provinciích dovozní clo vůbec zrušeno. Ale v letech úrodných a za pokleslých cen byly sazby vývozních cel pro některé provincie nebo i pro celou zemi snižovány nebo úplně odvolány. Přes to však Colbert působiti přímo sazbami celními na ceny obilí nechtěl a nepřál zavádění úředních tax u obilí a potravin. Bylo však neodůvodněno, jak z uvedených jeho opatření zřejmo, užívá-li se v pozdějších dobách dle Mengotti-ho (r. 1791) názvu colbertism ve smyslu politiky průmyslové, zemědělství zanedbávající. —

V ostatních zemích mimo Anglii a Francii trvala prohibiční politika mnohem déle a spojené s ní agrární ochranářství dostavilo se až v stoletích 17. a 18.

V Braniborích počal prováděti uvědomělejší politiku ochrany zemědělské kurfiřt Bedřich Vilém I., uvaliv r. 1721 dovozní clo na obilí polské a zakázav dokonce v středních provinciích jeho konsum vůbec; později byl tento zákaz rozšířen i na obilí z kurfiřtství saského, z Meklenburska a ze švédských Předních Pomořan. R. 1725 a v několika letech dalších skupovala královská komora obilí pro obilní skladiště, jednak aby byly pohotové zásoby pro vojsko, ale jednak i aby ceny obilí se vzpružily. Lépe ještě využítkovati dovedl těchto obilních skladišť v politice cenové Bedřich II., povzbuditi však města pruská k vývoznímu obchodu obilnímu se mu přes veškeré úsilí nezdařilo. *) Jinak držela se v Prusku soustava prohibiční v politice obilní dlouho: zákaz vývozu obilí zrušen byl teprve r. 1810 a zavedeno vývozní clo 32½ tol. za last. Tato sazba celní byla rychle pak snižována, až r. 1818 platilo se nepatrné clo 1 pf.

*) Jinak byl Bedřich II. rázovitým merkantilistou slohu Colbertova, ale ostřejší.

z korce, a r. 1821 bylo vývozní clo vůbec odstraněno; od r. 1819 zavedeno pak clo dovozní (u pšenice 44 pf. z korce).*)

R a k o u s k o lpělo velmi dlouho na soustavě prohibiční. Spokojovalo se sice ve století 18. v údobí merkantilismu za pravidelných poměrů ochranou domácích výrobků vývozními cly na obilí a viktualie, ale v oboru průmyslu a obchodu měla vnější hospodářská politika ráz zabraňovací a zachovala si jej až do let 1850. Vědomá ochrana zemědělství tu nepronikla ani vlivem fysiokratismu, nýbrž uplatnila se teprve r. 1862, tedy již v druhé, t. j. nynější periodě agrární ochranné politiky evropských států.

V H o l l a n d s k u zavedena mírná agrární ochrana až r. 1724, kdy byla dosavadní mírná vývozní obilní cla úplně zrušena a zavedena nízká cla dovozní. R. 1835 pak ustanoveny sazby celní pohyblivé dle způsobu anglického, téměř současně se zavedením pohyblivé stupnice celní v Belgii (r. 1834).

b) Merkantilism.

Nejvýznačným zjevem u vývoji soustav vnější politiky obchodní jest merkantilism z několika příčin: byloť jeho základní myšlenkou, že příznivé poměry vnějšího obchodu, tedy nejvlastnější obor politiky obchodní, jsou nejdůležitějším a jediným téměř prostředkem pro zvýšení bohatství a blahobytu země; dále jeho these byly pouhým výrazem a ohlasem náhledů v praktickém životě dávno hláсанých a hájených a za samozřejmé považovaných, ba dodnes v kruzích širších stále ještě mnoho zastanců majících, a obchodní politik a a praxe vždy těsně spolu souvisí; konečně domáhal se merkantilism, aby hlavně a především stát svým vlivem a svými prostředky snahám jeho pomáhal a je prováděl, stavěl se tedy stát jako nejdůležitější činitel vnější politiky obchodní do popředí, a účast státu považuje se zajisté i dnes téměř za samozřejmý předpoklad každé vnější politiky obchodní.

Údobí merkantilismu nedá se přesně vytyčiti, jednak ježto jednotlivé jeho these se postupně v praktickém životě vynořovaly a byly pak jen teorií zachyceny a přesněji stilisovány, aniž by však byly zpracovány a uceleny v jednotný vědecký systém — a tuto okolnost třeba míti na zřeteli, mluvíme-li o theorii merkantilistické —, jednak ježto dostavoval se merkantilism v různých zemích v dobách dosti odlehlých a neznatelně přestával. Za vrcholnou dobu merkantilismu považovati lze druhou polovici 17. století, kdy zvláště v Anglii byly zásady jeho četnými spisovateli vykládány a odůvodňovány a anglickým parlamentem a ve Francii soudobými státníky prováděny. Také ve Vídni a v Prusku došly tyto proudy později živého ohlasu.

Merkantilism vznikl působením dvou složek, totiž jednak přenesením některých zásad o soukromém hospodaření jednotlivcově na celé útvary státní, jednak úsilím panovníků o získání opory proti dosavadnímu partikularismu jednotlivých privilegovaných vyšších stavů v širších

*) Last = 1870·8 kg, korec = 54·9 l; tolar = 3 M = K 3·53; pf. [Pfennig] = 1/100 tolaru = 1·2 h [nyní].

vrstvách lidu, v obyvatelstvu měst a jeho hospodářské síle a početnosti. Za příznak bohatství jednotlivcov považována dle tehdejšího obecného názoru jeho zásoba peněz a za cíl hospodářských snah, aby jich hodně získal, a tyto primitivně soukromohospodářské názory byly přeneseny i na celky státní a na jejich hospodářskou politiku. Ale poněvadž hospodářskými styky mezi příslušníky téhož území státního nedala se zásoba peněz a drahých kovů ve státě rozmnožiti, pokud nebylo v zemi dolů na drahé kovy, ježto přirost peněz u jednoho jest zároveň úbytkem peněz u druhého, zbývala jediná cesta, kterou ostatně již některé středověké námořské obchodní státy ukázaly, totiž hleděti tržebními styky s cizinou dostávati z ciziny více peněz, než se do ciziny vydávalo. Podporovati vnější tržbu, hlavně vývoz, aby měl hodnotnou převahu nad dovozem, bylo cílem úsilí tehdejších panovníků, a snahy tyto došly ohlasu i ve finanční jejich politice tím, že přestalo se na cla nazíratí výhradně jako na daň poddanskou a počalo se o nich uvažovati jako o prostředku vnější hospodářské politiky.

Ale merkantilism sám není původcem these, že předním úkolem hospodářské politiky států musí býti, aby hleděly získati zemi vnější tržbou více peněz, ač název merkantilism značí jaksi jednostranně tržebný směr politiky hospodářské, jak zmíněno — A. Smith nazývá jej system of commerce nebo commercial or mercantile system — nýbrž merkantilism přijal tyto podněty z praxe politiky národohospodářské doby předmerkantilistické a hleděl tyto neujasněné národohospodářské sklony hospodářské politiky soustavně probadati, zdokonaliti a theoreticky odůvodniti. Bylo omylem a křivdou vůči merkantilismu, že se mu připisovaly na vrub tyto názory v původní primitivně úpravě. Zvláště to platí právě o nadeceňování významu zásoby peněz v zemi a jich nabývání v cizině. Někteří merkantilistští spisovatelé sice užívají ve svých spisech obrátů, které svádějí k domněnce, že vskutku považovali snad peníze za jediný příznak bohatství národa, a také je nesporno, že merkantilisté peníze jako substanci hodnot přeceňovali; ale na druhé straně bylo nejnovějším badáním (zvláště O n c k e n e m) prokázáno, že merkantilisté mínili slovem peníze ve známé thesi „bohatství národa záleží ve množství peněz v zemi“ nejen drahé kovy, ale hodnotu majetkových předmětů vůbec.*)

Rovněž nesprávná je domněnka, že merkantilism hýčkal vnější tržbu, snad i na úkor průmyslu. Naopak, merkantilisté byli si plně vědomi významu průmyslu pro úživu většího počtu obyvatelstva a všichni státníci a panovníci, kteří byli stoupenci merkantilismu, podporovali, seč byli, vznik průmyslových podniků v domácí zemi a stavěli v jeho služby právě i vnější tržbu, vítajíce dovoz surovin průmyslových a vývoz tovarů. I to svědčí o jejich výstihu významu průmyslové práce pro úživu obyvatelstva, že brojili proti dovozu přepychu-

*) Francouzský merkantilista Jean François Mélon ve spise „Essai pratique sur le commerce“ (1734) praví výslovně, že základem hospodářské a politické moci státu jest množství nejpotřebnějších užitekových věcí (quantité de denrées de première nécessité) a François Forbonnais ve spise „Éléments de commerce“ (r. 1754) dokonce považuje za největší prospěch vnější tržby, že domácí síly pracovní pak nacházejí výhodnějšího zaměstnání.

vých předmětů, ač ovšem bylo tu namnoze za důvod udáváno, že dovoz těchto předmětů zhoršuje zbytečně tržební bilanci země. Konečně jest nepochybně, že merkantilisté ani vnitřní tržbu území nepodceňovali, což ostatně vyplývá již z té okolnosti, že byli zastanci jakési územní soběstačnosti aspoň v oboru průmyslu.

Vyvrcholením theorie merkantilismu bylo učení, že příznivá tržební bilance země, t. j. má-li u ní vývoz zboží do ciziny převahu nad dovozem z ciziny, jest za pravidelných okolností jediným možným prostředkem obohacení země.

Základní námět této these o příznivé bilanci tržební i o penězích jako jediném představiteli bohatství národa a země je původu staršího. V Anglii obíral se parlament již r. 1381 těmito otázkami a vysvítá z jeho stesku: „že zlato a stříbro v podobě peněz, náradí, šperků a směnečnými obchody ze země odchází a žádné v zemi nezůstává, čímž by musil nastati rozvrat říše, kdyby věc déle se trpěla“, jak změnil se přechodem od hospodářství naturálního k hospodářství peněžnímu ve prospěch drahých kovů názor starší, dle něhož považovala se za bohatství země hojnost statků požitkových. Dobrozdání, jež na výzvu parlamentu byla pak podána, vyznívají vesměs ve smyslu zásad merkantilismu a jeho názoru o tržební bilanci a o penězích. Jedno dobrozdání považuje za hlavní příčinu ubývání peněz v zemi, „že země spotřebují příliš mnoho cizího zboží, zboží specerijního, drobného, kožišín, slonoviny a drahých kamenů“; jiné pravi ještě určitěji, „kdyby nedocházelo do země více cizího zboží než je hodnota vyvezeného domácího zboží, pak že by peníze v zemi zůstávaly a ještě jich z ciziny přibývalo“; a jiný znalec dokonce již vystihl, „že spotřebuje-li se v zemi více cizího zboží než se domácího vyváží, nedají se peníze v zemi udržeti, ať jsou mincovní poměry jakékoli.“ Zároveň všechna dobrozdání doporučují, aby vnější obchod byl státem reglementován, kterýžto požadavek jest rovněž zahrnut v učení merkantilistův. Této náradí se zvláště panovníci ochotně chopili, ježto náklady na stálá vojska a na ostatní úkoly správy vyžadovala rostoucích úhrnů a větších daní, jejichž předpokladem bylo, aby země a národ peníze měli. Zvláště v Anglii upraveny byly již ve století 14. poměry vývozního i dovozního obchodu velmi přísně ve smyslu uvedených zásad. Ježto vývozní obchod byl v rukou domácích kupců, dalo se provésti jeho soustředění v nečetných místech překladišních, aby bylo docíleno náležitého přehledu a dozoru; později překladiště tato přeložena na kontinent, aby i dopravné zůstalo domácím lodem. Mimo to musili přednostově překladiš dbáti, aby část peníze tržního za vyvážené nejhledanější anglické zboží do ciziny vrátila se do Anglie v hotových penězích. (Prodal-li anglický obchodník do ciziny směnku na Anglii, musil hodnotu její vyvézti v anglickém zboží, aby směnečná pohledávka ciziny byla vyvážena pohledávkou Anglie za vyvezené zboží.) Ještě přísnější byla opatření o dovozu cizího zboží do Anglie, jež bylo v tehdejší době výhradně v rukou cizích kupců; dle předpisu z r. 1440 musili cizí kupci za stržený peníz nakoupiti anglické zboží a musili se podrobiti v tomto směru přísnému dozoru domácích „přátel“. Z těchto podrobnějších ustanovení plyne, že dbalo se toho,

aby byla výhodně vypořádána každá jednotlivá směna ve styku s cizinou a mířilo se hlavně na zisk, kterého jednotliví obchodníci z obchodů s cizinou docílovali, ten měl býti zachycen pro domácí zemi v penězích — odtud název *balance of bargains*, bilance výdělků, jehož někteří novější národohospodáři (R. Jones) o tržební, po případě platební bilanci této theorie užívají.

Starší tyto názory o vlivu vnější tržby a vnějších plateb na množství peněz v zemi a hospodářské poměry země pozdější spisovatelé merkantilistští prohloubili a hleděli upravit v jednodušší celek. Zvláště byl pojem rozdílu dovozu a vývozu zboží přesněji vylčen a místo dosavadního názvu *overplus*, t. j. přebytek množství, zaveden název *overbalance*, t. j. převaha (roz. hodnot), kterýžto obrazný obrat, z vah vzatý, se pak trvale zachytil a od r. 1621 jako *balance of commerce*, tržební bilance, ustálil. Tímto přesunem názoru a pojmu dán byl pak další vývoj theorie merkantilismu, přechod k podrobnějšímu rozlišování položek vývozu a dovozu zboží. Ježto totiž průmyslové výrobky jsou zušlechtěny prací lidskou, jsou poměrně hodnotnější než suroviny téže váhy, připouštějí tudíž jednak snáze vývoz na větší vzdálenosti, jednak jest vývoz jejich hodnotně vydatnější, obrátili merkantilisté zvláště zřetel k nim a doporučovali hlavně jejich vývoz do ciziny. Ani tento směr nebyl nový, jak ze svrchu uvedených výňatků ze starší doby jest patrné, a týž cíl kladla si ve vnější politice všeobecně městská politika téměř ve všech zemích, zvláště i v Itálii, Flandrech a j.; ale merkantilism jej hleděl theoreticky zdůvodnit a učinil jej vedoucím principem a jednotným základem, z něhož další řadu důsledků vyvozoval. Chce-li země vyvážeti tovary, soudilo se totiž dále, musí míti průmysl, musí jej všemožně podporovati. Podpora ta záleží v usnadněném dovozu surovin průmyslových, jakož i potřeb živobytných, aby dělnictvo mohlo levně žíti, pracovati za mzdy poměrně nízké. Ježto se zároveň poznávalo, že tovary dají se nejlépe zpeněžit v zemích kulturně opožděnějších nebo politicky v područí se nalézajících, hleděly státy za tím účelem získati kolonií. Považovalo se tudíž za nutné, aby stát poměry vnějšího obchodu řídil, neboť tím nejen mohou nabýti úpravy pro zemi nejvýhodnější, ale stát sám pak jimi i politicky zevně nepřímo získává. Odtud se vyvozovalo dále, že jest třeba, aby vnější obchod námořský prováděl se loďstvem domácím, a aby byl vnější obchod výhradně v rukou domácích obchodníků, na rozdíl od poměrů středověkých, kdy dovozní obchod cizího zboží byl napořád v rukou cizozemců.

Ač merkantilismu vnější tržba byla prostředkem, jímž zásoba peněz v zemi měla býti rozmnožena a tím bohatství země zvýšeno, nabyla tržební bilance záhy takového významu v názorech tehdejších theoretiků i státníků, že zatlačila úplně do pozadí jiné otázky, zásoby a oběhu peněz v zemi se týkající, tak že merkantilisté obraceli se přímo proti některým prostředkům v této příčině druhdy oblíbeným, mimo jiné proti zákazu vývozu peněz, který zvláště Španělsko v století 17. praktikovalo, aby v zemi udrželo bohatství drahých kovů z Nového Světa dovážené, i proti jiným umělým tehdejším opatřením mineovní politiky vnitřní i vnější. Ukazovali totiž, že i o vývozu a dovozu peněz platí zásada

o převaze dovozu nad vývozem, a nesejde na tom, zda se i peníze vyvážejí, nýbrž zda se jich nebo drahých kovů více dováží než vyváží. Rovněž bylo čelným anglickým theoretikům merkantilistickým té doby jasno, že nezáleží na tržební bilanci ve styku s jednou cizí zemí, nýbrž na souboru bilancí ve styku se všemi zeměmi ciziny.*) Někteří z nich povšimli si již i rozdíl mezi tržební a platební bilancí.**)

Na druhé straně nescházelo i jednostranných aplikací soustavy merkantilistické. Tak známý spisovatel vyspělejšího směru merkantilistického v Rakousku Hornick (* 1638 — † 1713) dovozuje, že „jest prospěšnější dáti za zboží tolarů dva, jež v zemi zůstanou, než tolar jeden, který jde do ciziny“***); a o těžbě drahých kovů praví, že se tu nemá šetřit nijakých prostředků, a má se v těžbě pokračovati, i když by bylo třeba na ni dopláceti.

Pokud se praktického užití merkantilismu ve vnější politice obchodní států týče, byl merkantilism na vrcholu rovněž v druhé polovině století 17. V tomto druhém směru jest v Anglii význačnou udalostí vydání *Cromwellovy navigační akty* (r. 1651), kterou téměř veškerý námořní obchod hleděl se vyhraditi lodem anglickým, s mužstvem anglickým (viz o ní v oddílu III., c, 2); ve Francii působil vynikajícím způsobem Colbert (* 1619 — † 1683), ministr Ludvíka XIV., z největších umírněných merkantilistův vůbec. †)

Působení Colbertovo ve Francii, v němž praktický merkantilism byl zosobněn, jest nejvýmluvnějším dokladem, že pokročilejší merkantilism nehýčkal jednostranně jen vnější obchod a ostatní odvětví zanedbával. ††)

*) Tuto okolnost vytkl T. Mun již r. 1621, poukazuje na styk Anglie s Indií a na dovoz tamních surovin pro domácí průmysl. — Úplněji projevili své názory ve spise „England's Treasure by Foreign Trade or The Ballance of our Foreign Trade is The Rule of our Treasure“ (Bohatnutí Anglie vnější tržbou čili bilance naší vnější tržby jest základem našeho bohatství; Londýn 1664). Poukazuje tu již i na kurzy cizozemských směnek jako na příznak příznivé nebo nepříznivé tržební bilance.

**) Byl to zvláště J. Child (r. 1668); podnětem k studiu této otázky byly mu poměry Irska, jež chudlo, ac mělo značný vývoz zemědělských plodin, poněvadž odváděné pachtovné do Anglie bylo veliké.

***) „Und solches behält platz / wann gleich die inländische waare schlechter an güte / oder auch höher an werth seyn sollte. Dann besser wäre / es komme auch einem übel berichtetem so seltzam vor / als es wolle / für eine waare 2 thaler geben / die im lande bleiben als nur einen / der aber hinaus gehet“. (Oesterreich ueber alles, wenn es nur will, Pasov 1684.)

†) Název merkantilism nebyl samými merkantilisty užíván, nýbrž pochází od Adama Smitha, kterýž jej poprvé užil v známém díle „An Inquiry ...“ (r. 1776). — Schmoller a mnozí jiní užívají názvu „merkantilismus“ v širším významu státního ochrannářství vůbec. V tomto smyslu dá se mluvit i o „průmyslovém“ merkantilismu Colbertově a ještě větší měrou u Bedřicha II. pruského, jehož úsilí mimo jiné o zavedení průmyslu hedvábnického v Braniborích je všeobecně známo.

††) Činnost Colbertova byla dlouho, hlavně vlivem kritiky A. Smitha, křivě posuzována. O tom, že nebyl nepřiznivcem zemědělství, byla již zmínka učiněna (str. 27). Vzhledem k průmyslu připisuje se jeho merkantilismu naopak spíše upřílišněná starost o průmysl (srov. str. 27.). Ale i v tomto směru vedl si Colbert celkem umírněně. Nechtěl, aby ochranná cla průmyslová zvrhla se v nějaké subvence, nýbrž aby byla „berlami, jimiž se má domácí průmysl naučiti choditi po vlastních nohách“, považoval je tedy za výchovný prostředek, jako později List. Průmysl reglementoval ovšem mnohými nařízeními, ale i ta měla tendenci výchovnou a nechtěl jimi dokonce iniciativu jednotlivců podlamovati; ostatně nešel tu dále než Anglie v péči o svůj prů-

Ostatně nesprávnost této domněnky vysvítá i z projevů spisovatelů té doby, u nichž nalézáme četné doklady, že nepodceňovali významu práce pro hospodářské poměry národa, a mnozí z nich dokonce se vyslovovali proti upřílišněnému zakládání osad a proti zbytečnému poručníkování vnějšímu obchodu; jiní vyciřovali namnoze i správně, že rozhojnění obilhajícího množství peněz v zemi způsobuje pokles jejich hodnoty, a mnozí konečně vystihli význam, který peníze mají jako prostředek, jímž se oživuje vnitřní oběh statků, podnikání a činnost v zemi, kladouce veliký důraz také již na početnost obyvatelstva (i rakouští autoři Becher, r. 1668, [srovn. str. 191] a Justi, r. 1758). Spisovatelé tito jsou merkantilisty v nejužším slova smyslu, ale ožívají se u nich již náběhy v dobu Smithovského industrialismu a z části i jeho liberalismu.

Ne tak pokrokové byly prostředky, jichž merkantilismus při provádění svých snah užíval. Vracela se tu spíše bývalá doba negativních zákazů, anebo naopak zapadalo se do zbytečného reglementování četnými kasuistickými nařízeními, anebo konečně do jednostranného subvenování a přemiování nebo hýčkáni přehnanou ochranou celní některých odvětví, kdežto umírněnější a objektivnější prostředky se považovaly namnoze za málo vydatné, za slabé.*) Z části zdědil merkantilismus tyto jednotlivé zbraně, jako mnohé these svého učení, vskutku ze zbrojnice minulých dob, jen je více utužil, zcentralisoval, a užil jich místo se zřetelem na fiskální cíle, jak dříve bylo většinou obvyklo, na ochranu domácího průmyslu. Ostatně jest kritika pro středků, jichž merkantilismus užíval, věci podřízenou, kdyžťe neběží u něho o rozpor: svoboda tržby či prohibice nebo cla, nýbrž jádro jeho učení tvoří názory jeho o penězích a tržební bilanci. A pokud se týče těchto vlastních jeho základních thesů, nemusíme se o nich mnoho šířiti, bylyť vesměs potřeny a vyvráceny v podstatě již samými pozdějšími merkantilisty. Vždyť někteří pozdější spisovatelé merkantilistští (na př. Davenant) byli si vědomi slabin praktického provádění svých teorií na základě tržební bilance, znajíce již i nedostatečnost a nespolehlivost statistických dat jejích. V 18. století pak byla namnoze tržební bilance spíše považována jen za příznak příznivých hospodářských poměrů a nikoli za příčinu blahobytu; ochranná opatření prohibiční a celní nepokládána za pomocné prostředky, aby bilance se stala příznivou, nýbrž byla spíše sama sobě účelem, a měla se jimi povznésti domácí průmyslová vý-

mysl — ani vysokým ochranným tarifem z 18. dubna 1867 — a nečinil proň více, než co činily druhy republiky italské ve svých územích. Ba i významu vnějšího obchodu nepřeceňoval tou měrou, jak se za to má; dal si arciž mnoho záležeti na vybudování vlastního obchodního loďstva, založil mimo Indické společnosti, jez r. 1719 přešla v Law-ovu Compagnie des Indes, ještě 5 dalších obchodních společností, nadav je velikými právy a výsadami, a věnoval koloniím mnoho péce, ale na druhé straně uznával, že i vnitřní obchod územní jest důležitým činitelem hospodářským.

*) V Anglii byl dovoz některých tovarů i pod trestem smrti zakázán; vyvoz vlny trestán byl deportací. Později vydán i přísný zákaz vývozu strojů, který byl teprve r. 1843 odvolán. Zákaz vývozu vlny byl zrušen r. 1824. Částečně dala se tehdejší politika zákazů dovozu a vývozu omluviti obtížným praktikováním ochrany celní. — Také Bedřich II., snaže se zavésti ve Slezku výnosnější tkaní damašku místo dosavadní výroby obyčejného plátna, poslal (r. 1764) za trest policejní jezdec do domu tem obchodníkům, kteří nechtěli damašku kupovati.

roba a umožniti vzestup počtu obyvatelstva, jímž by se mocenské postavení země posílilo.

Ale jedné věci nelze se v souvislosti s kritikou merkantilismu již tu nedotknouti. V kruzích praktiků národohospodářských, zvláště v řadách průmyslníků, a v denních listech našich a německých i dnes ozvou se často hlasy, přeceňující význam tržební bilance států a uvádějící nezřídka důvody, které i v dobách merkantilismu bývaly uváděny na podporu zásad merkantilismu, ač v theorii i ve vědecké politice národohospodářské byly dávno překonány a odbyty. Skutečnost tato dokazuje na jedné straně, jak merkantilism vyrostl z názorů hluboko v praxi tkvících, na druhé straně však dokazuje zároveň, jak dnešní praxe theorii podceňuje a málo z ní poučení čerpá.

c) Hospodářský liberalism.

1. Fysiokraté.

Merkantilismem upřílišněné zdůrazňování významu vnější tržby a spoléhání se ve všem na iniciativu státu ve Francii a na kontinentě evropském, kde dosud zemědělství mělo nepopíratelný vrch, vyvolalo reakci, která vyvrcholila v národohospodářský systém téměř protilehlých názorů, ve fysiokratism.*) Základní myšlenkou nové této soustavy bylo, že ethické, právní i sociální zákony řídí se týmiž principy jako jevy a stavy přírodní; vyvrcholením všeho přirozeného práva člověka pak že jest posvátná svoboda (liberté sacrée), jež i v oboru hospodářském se má uplatňovati. Má tudíž každý míti úplnou volnost jednání, pokud nezasahuje v práva druhých, aby mohl vlastním zájmem veden nejlépe spěti k svému blahobytu. Zásadnou teší učení fysiokratů bylo dále, že jediná výroba prvotná poskytuje ryziho výnosu (produit net), kdežto průmyslnictvo a obchodnictvo je sterilní třídou obyvatelstva. Tato třída dává si platiti pravidelně za svou práci více než jí přísluší, než pouhé služné, a hromadí tak zisky, jež tvoří „bohatství peněžní, bohatství fiktivní, sterilní,“ na rozdíl od bohatství skutečného, pravého, jež jest umístěno v zemědělství. Téměř ve všech zemích nahromadily prý se vlivem merkantilismu tyto peněžní kapitály na úkor kapitalů zemědělství potřebných. Ba dokonce jsou a bývaly stá y, ovšem státy menší, jako Hamburk, Janov, Benátky, Nizozemí, jejichž životním pramenem byl obchod; ale státy tyto jsou vlastně kontory jediné velké republiky velkoobchodníků, po veškerých zemích rozsetých, jejichž zájem je vždy v odporu se zájmy země, v níž bydlí. Jest omylem, ztotožňuje-li se zájem jednotlivců obchodníků se zájmem obchodu, naopak, „soukromý zájem obchodníků jest protilehlý zájmu zemědělství a obchodu.“ Obchod netvoří nových hodnot, nýbrž bývá průměrem obyčejně směnou rovnocenných hodnot, bez zisku na té neb oné straně, pomýšlíme-li, že peníze tvoří tu jen prostřed-

*) Fysiokratism (= vláda přírody) byl myšlenkovým dílem Fr. Quesnaye (1694—1774), osobního lékaře Pompadourové u dvora ve Versailli.

níka, vždyť v opačném případě by se strany sotva odhodlaly k směně, a nemůže tudíž ani u mezinárodního obchodu býti jinak.*) Ten je spíše jen pomocí z nouze a nutné zlo, poněvadž některé země nemohou se obejít bez dovozu nebo vývozu. Obchodní bilance (balance en argent de commerce) jest přeludem (une chimère des spéculataires politiques); mají-li obchodníci zisk z vnější tržby, pramení se tento zisk na úkor domácí produkce hlavně odtud, že poskytla se jim doma různá privilegia, a nejde na vrub cizí země. A v této příčině jsou domácí i cizí obchodníci úplně na rovní; bylo pochybeno, dělali-li se tu rozdíl a hledělo-li se domácí obchodnictvo k domácí obchod podporovati, spíše naopak má se i cizí obchod k soutěži s domácími obchodníky připustiti, pokud jest mezinárodní tržby třeba, aby se jí opatřovalo zboží, jehož domácí země nerodí, a pokud jest v zájmu regulace cen. Proto Quesnay zavrhoval i anglickou navigační aktu.

Ale přes to, že fyziokraté považovali obchod za neužitečný, přáli v zásadě volné soutěži a svobodě tržby. Ovšem zprvu byla tato přízeň spíše jen reakcí proti četným obmezovacím opatřením vnitřní a vnější tržby, zděděným z dob merkantilismu; teprve později došlo na programové její odůvodňování zvláště poukazem na nesprávnost domněnek, že nahromadění peněz v zemi „příznivou“ tržební bilancí má býti cílem hospodářské politiky, nebo že dovozní i vývozní cla platí cizina, a na potírání celní odvetné politiky vůbec.

Mimo to doufali fyziokraté, že se zajistí volnou soutěží zemědělcům dobré ceny jejich produktů. Bylo totiž Q u a s n a y o v i „alfou a omegou vědy ekonomické“, aby ceny obilí byly vysoké a pokud možno stálé; proto považoval za hlavní věc, aby vývoz zemědělských plodin byl volný, ostatní vnější tržba měla býti jen ve službách tohoto požadavku; proto neměl také dovoz průmyslových tovarů býti ztěžován, aby zemědělským spotřebitelům nezdražovaly se životní potřeby. —

Zásady fyziokratismu a jeho theorie jsou dávno překonány a netřeba jich zvláště vyvracet. Ostatně vliv fyziokratů ani na tehdejší praktickou hospodářskou politiku nebyl příliš značný, naopak, byli i předmětem úsměšků jako optimističtí snílkové.

Náběhy, provést ve Francii ve smyslu jejich učení svobodu tržby obilím v obchodě vnitřním (ediktem z r. 1763) a v obchodě vnějším (r. 1764), byly náhodnými neúrodami těchto let zmařeny; příslušná zákonná opatření musila býti r. 1770 odvolána. R. 1774 byla sice T u r g o t e m **) svobodnější tržba obilím znovu zavedena, ale již r. 1776 bylo na nátlak lidu po propuštění Turgotově uvolnění toto N e c k e r e m

*) Mýlný tento názor byl důsledkem nesprávného vytvoření pojmu hodnota; fyziokraté lpěli totiž na materiální podstatě hodnoty statku a neuznávali, že by také vznik pouhé subjektivní užitečnosti mohl býti produktivním. Obchod v užším smysle, tržba (t. j. pouhé prostředkování směn mezi výrobcem a spotřebitelem, trafik) byl jim marněním statku, ježto část jich vždy zůstane v rukou prostředníkove jako odměna.

**) Turgot (* 1727—† 1781) a Necker (* 1732—† 1804), francouzští ministři financí.

zrušeno. Toto kolísání je nejvýmluvnějším svědectvím, jak nedůvěřivě veřejné mínění nazíralo na fysiokraty jako na praktické hospodářské politiky.

2. Individualisté.

Další epochu u vývoji národohospodářské theorie a politiky tvoří *Adam Smith* *) a jeho dílo „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations“ (Zkoumání o povaze a příčinách blahobytu národů), vydané r. 1776. I jeho zjev jest ohlasem reakce proti merkantilismu a prohibiční politice. Ale v Anglii uhmul se proud protimerkantilistický jiným směrem. Začal se tam totiž v 2. polovici 18. století styk s cizími zeměmi a dovoz do nich nejslibněji rozvíjeti, i bylo přirozeno, že učení merkantilismu, aby se země bránily cizímu dovozu, nesrovnávalo se s tužbami národa, který u vědomí své síly téměř instinktivně toužil po čínorodé volnosti jednotlivcově a hospodářské svobodě.

Smith vyšel v podstatě po stopách liberalismu fysiokratů, ale jsa odchovancem učení skotských filosofů moralistů, a sám vynikajícím filosofem, jak svědčí jeho spis „The Theory of Moral Sentiments“ (r. 1757, Theorie mravních citů), vymanil se ještě více než oni ze vlivu theorie „práva přirozeného“ a prohloubil psychologický základ jejich učení o přirozeném řádu, jež příliš spoléhalo ještě ve stát, ač jinak bojovalo za svobodu osoby a vlastnictví, a důvěřovalo, že lidé jsou nadáni vlohami a pudy, které jim ukazují nejlepší cestu k blahobytu pozemskému. Smith učinil středem iniciativy všeho hospodářského jednání lidí a jeho vzpružinou větší ještě měrou než fysiokraté vrozené pudy jednotlivcův, každého *individu* a o sobě, dovozuje ve smyslu učení řečených filosofů moralistů, že podléhají vrozené morální kontrole každého člověka, a zachovávají tak správnou střední cestu. Prostředí, v němž se tyto popudy jednotlivcův uplatňují a kterým se úspěchu dodělávají, jest sama veškerá společnost lidská, ne ani jednotlivými státními celky obmezená, a tím méně ovšem snad stát a jeho správní ústrojí. Svobodná souhra jednotlivcův a jejich volná soutěž jsou Smithovi nejlepší zárukou zdaru. Volnou soutěž hájil Smith jako fysiokraté se zřetelem na hospodářsky slabé široké vrstvy, aby každý dopracovati se mohl úspěchu dle vlastní své zásluhy. Předpokladem volné soutěže bylo proto, aby odstraněny byly různé výsady, jichž lidé nabývají rodem nebo jakoukoli intervencí kolektivních celků: státu, vrchností, správami obcí, cechy, a pod. Liberalisté nedomáhali se tedy volné soutěže, aby buržoasii tím spíš umožnili zápas s vrstvami slabšími, jak je později vinil *Marx*; rovněž jejich zásada posvátnosti vlastnictví mířila k ochraně spodních vrstev obyvatelstva venkovského a městského proti zvůli státu, šlechty, patricijů městských, a nebyla hlášána proto, aby byla rouškou ochrany nahromaděných statků tříd měšťáckých. V obou maximách, svobodě vlast-

) Adam Smith (1723—† 1790), Skot, konal přednášky na universitě v Edinburce (od r. 1748), pak (od r. 1751) v Glasgowě, kdež se stal r. 1752 professorem morální filosofie a získal si zvučného jména jako filosof a řečník. Od r. 1763—1766 konal cesty po Evropě; pak žil v soukromí, pracuje o klassickém svém díle „An Inquiry“.

nictví a volné soutěži, spatřovali liberalisté nejen stěžejní požadavek spravedlnosti, ale zároveň předpoklad nejúčelnějšího řešení, neboť jen pak může každý jednotlivec vyvinouti nejvyšší stupeň své hospodářské energie a všichni mohou dopracovati se nejvyššího bohatství. Tím pak, že vlastní zájem (selfinterest) jednotlivce pudí, aby své bohatství hleděl největší měrou zvětšiti, dána jest záruka vzrůstu všeho národního jmění, neboť to skládá se ze jmění jednotlivcův.

Ethický význam jeho učení záležel v tom, že se jím zdůvodnila oprávněnost tužeb po pozemských statcích h m o t n ý c h *) i po statecích nehmotných: cti a j., na rozdíl od starých zásad křesťanství, do té doby hláсанých, že vše pozemské je podružné, malicherné. Se stanoviska praktické politiky národohospodářské má dílo Smithovo neobyčejný význam, že vystihlo včas změnu, jež se v hospodářských poměrech a ve stycích lidstva stala usnadněním a zdokonalením mezinárodní dopravy, zavedením práce strojové a výrobou ve velkém jakož i přechodem k hospodářství peněžnímu, a učinilo proto svobodnou směnu statků a rozdělení důchodů se zřetelem na podnikatele a jeho činnou iniciativu základem svého systému. Tím se stal Smith představitelem nových hospodářských směrů, v něž hospodářský život změnou poměrů sám sebou zabočoval, a vědeckým jich budovatelem. Po stránce metodologické dovedl důvtipně a promyšleně shledávati z praktického života množství jednotlivostí a sloučiti je v jednotný celek, v národohospodářskou soustavu na principu soukromohospodářském založenou, jež ovládala svět po celé století.

Význam merkantilismu posuzoval Smith jednostranně, jakoby merkantilismus byl měl vnější tržbu za jediný cíl hospodářských snah, a rovněž nedoceňoval významu, který moc státní a ideje merkantilistické měly ve stoletích 16., 17. a v první polovici století 18. pro vznik národních hospodářství územních, ale naopak vycítil zase včas obrat, který se byl mezi tím stal, a vystihl, že po válečných dobách, územních převratech řečených dob a konečné jakési konsolidaci celků státních, je lidstvu potřebí doby klidné hospodářské práce, a dovedl pro tuto svou ideu lidstvo rázem nadchnouti. Učení fysiokratů zbavil jeho jednostrannosti v tom směru, jakoby jen půda poskytovala ryzího výnosu, kdežto naopak jeho zásady liberalismu prováděl důsledně v každém směru a nejen pokud se hodily zemědělství.

Práce jest dle Smitha pramenem blahobytu lidstva; neboť bohatství národa udává hodnota nově ročně vyrobených statků, a výroba děje se prací, z části ovšem za pomoci půdy. Produktivní práce je možna v objemu tím větším, čím více je v zemi kapitálu; také způsob, jak se práce koná, je důležitou okolností, a zvláště dělbu práce je možno docíliti nejpráznivějších výsledků. Peníze jsou pouhou pomůckou směn, a je lhostejno, jde-li vnější tržbou více peněz ze země či do země; že by

*) Již fysiokraté vyřkli zásadu, že účelem sociálního řádu jest úkoj žádosti jednotlivcovy po požitku (désir de jouir). I jim jest individuum samo sobě účelem, stát pouhým prostředkem. Smith pak, vystihnuv a zdůrazniv správně, že konečným cílem hospodářské politiky jest úkoj potřeb, konsunce, považoval jednostranné podporování producentů merkantilismem za pochybené.

se mohlo některé zemi nedostávat peněz, jichž je potřebí k prostředkování směn, toho se neobával.

Bilance vnější tržby nemá významu, "důležitější je bilance mezi roční spotřebou a výrobou, tedy t. ř. vnitřní bilance, neboť na ní závisí tvoření kapitálu, a příští výroba statků, zda se může totiž uspořené produkovaných statků užití k další výrobě statků. Ostatně není prý ani možno přesně vyšetřiti tržební bilanci dvou zemí, ježto i celní registry i směnečné kursy nejsou spolehlivé. Ale naopak, kapitál není mu tou měrou bohatstvím jako ročně vyrobené statky pozitivní.

V politice hospodářské a obchodní *) zastává se Smith úplné svobody, a zvláště i ve vnějším obchodu hájí stanovisko volných směn statků, neboť dle jeho mínění stačí, aby i společenské organisace prospívaly nejlépe, odstraní-li se překážky, jimiž se zdržuje „pohyb krásně přirozenou harmonií seřazeného ústrojí“. Všeliká omezování vnější tržby jsou mu „znásilňováním přirozené svobody a tudíž nespravedlivá; jsou mimo to právě tak nepraktická, nemoudrá (impolitic), jak jsou nespravedlivá“. Smith dovedl totiž důvtipně vždy podepřít argument abstraktního práva na svobodu důvody prospěšnosti. Ale nijak zvlášť vnější tržbu Smith nevynáší, naopak, domnívá se, že přirozený sklon lidí vedl je zprvu k zemědělství a teprve v dalším vývoji k méně výnosným odvětvím činnosti, totiž k vnitřnímu obchodu a pak k obchodu vnějšmu. Tržbu vnitřní považuje za produktivnější než tržbu vnější a za prospěšnější než pouhé prostředkování dopravy mezi cizími zeměmi. Na rozdíl od názoru merkantilistů, kteří se domnívali, že zisk jedné strany jest dán ztrátou strany druhé, tvrdí Smith jako fysiokraté, že vnější tržba musí býti pro obě strany výhodna, byť ne snad rovnou měrou, má-li vůbec býti provozována.***) Jest tedy svoboda vnější tržby na prospěch každé zemi a prospívá i nejlépe všemu lidstvu, ježto každá země může pak vyráběti ony statky, jež s nejmenšími obětmi vyráběti může; dalším důsledkem pak bude, že se oba nejdůležitější činitelé bohatství národa, kapitál a práce, budou moci ve smyslu jediné správné hospodářské politiky dirigovati (tam, kde jsou dány nejvýhodnější předpoklady zdaru.***))

*) Dílo Smithovo „Wealth of Nations“ rozvrženo je na 5 dílů: I. kniha pojednává o dělbě práce, o hodnotě, ceně a druzích důchodů; II. kniha jedná v podstatě o výrobě; III. kniha podává stručný náčrt vývoje zámožnosti různých národů; IV. kniha obsahuje vlastní politiku národohospodářskou (Systems of Political Economy) a obsahem V. knihy jest finanční věda.

**) V podstatě vychází tu Smith se stanoviska H u m e-o-va, který ve spise „Essay, moral, political and literary“, vydaném r. 1752, potíraje stanovisko merkantilismu tvrdil, že mezinárodní tržba je pro všechny účastněné národy výhodna; směšno jest prý tvrditi, že země může pozbyti zlata a stříbra a tím zchudnouti, ježto úbytkem jich v zemi poklesly by mzdy a zlevněly ceny a tím by se podnítl vývoz a nový příliv peněz z ciziny.

***)) List nazývá proto Smithovu soustavu „Tauschwertverkehr“ a „nejpřísnějším a nejdůslednějším merkantilismem“. Název „Industriesystem“, jehož o ní užíval na př. L o t z, je nevhodný, poněvadž vede k nedorozumění, ježto „industry“ u Smitha značí p r á c í, jako v angličtině vůbec, a ne průmysl, industrii, velkopřmysl.

V celku dovedl Smith v díle „Blahobyt národů“ zachovati velkou koncepci myšlenkovou své soustavy, ač spis obsahuje mnoho, přemnoho podrobných dokladů z praxe, jimiž se dílo stává velmi životným a tím přesvědčivějším. Ovšem, nových momentů do theorie mezinárodní tržby nevnese. Vyhýbal se totiž, aby nezapadl v aplikace svých thesů na podrobné otázky theorie národohospodářské a v souvislé s nimi generalisování a abstrakce.

Tímto směrem zabočili teprve následovníci jeho, hlavně Ricardo a J. S. Mill, a hleděli vytvořiti na podkladě učení Smithova theorii mezinárodních směn a theorie hodnot, cen a rozdělení důchodů; oclili se tu na nových cestách, vyvolávajících mnohé kontroversy, ač se někteří z těchto pozdějších spisovatelů domnívali, že jdou ve stopách Smithových.

Ricardo přispěl nepřimo k tomu, že pronikly zásady hospodářského liberalismu do života praktického, hlavně svým spísem: „On the principles of political economy and taxation“ (r. 1817), v němž dovozuje, že nejvýhodnější rozřešení otázky mezinárodních styků tržebních jest možné na základě mezinárodní dělby práce, za níž by se každá země věnovala výrobě jen těch produktů, pro něž má přirozené podmínky nebo tradicí vypěstované sklony, a hleděla ji, seč jest, zdokonaliti, kdežto naopak ta odvětví výrobní, jež se v zemi nevyplácejí, by úplně zůstávala stranou. Předpokladem i důsledkem této mezinárodní dělby práce by byla nerušená mezinárodní volnost tržebních styků všech zemí jednak u dovozu surovin, jednak u vývozu tovaru.

Základní myšlenky jeho theorie mezinárodních směn jsou: Jako u směn jednotlivců, tak i u směn mezinárodních jest podmínkou, mají-li se směny ty vůbec uskutečniti, že obě směňující strany jimi získají nebo aspoň očekávají, že docílí jimi prospěchu (increase of utility). Při těchto úvahách o očekávaném prospěchu jest u obou směňovatelů rozhodujícím momentem na jedné straně úkoj potřeby dovozeným statkem, na druhé straně obět, kterou způsobila výroba statku výměnou dávaného; výrobní náklady statku získávaného nepadají v úvahu. (Prvý popud k směně vychází z touhy po úkoji potřeby, a jest tedy dovoz podněcovatelem mezinárodních směn, kdežto vývoz jest důsledkem dovozu, nutnou zaň obětí, a nikoli naopak, jak tvrdili merkantilisté). Obecněji a konkrétněji řečeno, jest podmínkou mezinárodních směn, aby se různil poměr výrobních nákladů obou směňovaných statků v územích, mezi nimiž má dojiti k směně. *)

*) Směňuje-li někdo uhlí za pšenici, neuvažuje, které oběti stála v cizině těžba uhlí, nýbrž přirovnává naléhavost úkoje potřeby uhlí nebo výrobní náklady těžby uhlí v domácí zemi k obětem, výrobním nákladům, jichž tu vyžadovala výroba pšenice. Obdobně uvažuje i druhá strana v cizině. — Ricardo uvádí tento často citovaný příklad: „Dva lidé umějí oba vyráběti střevice a klobouky, a jeden z nich převažuje druhého v obojí výrobě; ale vyrábí-li klobouky, předstihuje soupeře o pětinu čili o 20 procent, kdežto vyrábí-li střevice, převyšuje jej o třetinu čili o 33 $\frac{1}{3}$ procenta. Není-li v zájmu obou, aby lepší pracovník vyráběl výhradně jen střevice a druhý jen klobouky?“ — Rozhoduje, že jeden vyrábí střevice $\frac{4}{3}$ krát výhodněji než klobouky, druhý jen $\frac{5}{4}$ krát. Absolutní náklad na výrobu střeviců u prvního a u druhého nebo na výrobu klobouků není rozhodující, ovšem, pokud se dají vůbec přirovnávat absolutné náklady výrobní v různých zemích se zřetelem na různé poměry

Na těchto Ricardových základech budoval teorii mezinárodních hodnot dále J. S. Mill (Principles of political economy r. 1848); řešil totiž i problém, v kterém poměru se ve skutečnosti v mezinárodní tržbě statky směňují, to jest, kde se ustálí v daném rozdělení rozdílných nákladů výrobních poměr směnný mezi oběma statky. Vyrobiti jedna země za tutéž jednici sil produkčních (unit of production power) buď 10 *q* statku jednoho (bavlněné látky) nebo 20 *q* statku druhého (plátna), a druhá země vyrobí za tutéž jednici buď také 10 *q* statku prvního (bavlněné látky) nebo 15 *q* statku druhého (plátna), může prvá země směniti za 10 *q* dodané bavlněné látky i za 19 *q* plátna a bude ve výhodě, a země druhá může již za dodaných 16 *q* plátna vydati 10 *q* bavlněné látky; rozpětí možných směn jest dáno poměrem: 10 k 15 až k 20, a o zisk, který vznikne tím, že obě země budou vyráběti jen statek, jehož výroba jest pro ně výhodnější, totiž 5 *q*. rozdělí se mezi obě země. Jak se poměr v těchto mezích vskutku vytvoří, bude záležeti na poměrné naléhavosti poptávky obou stran, a jest i možno, že poklesne pod tímto vlivem až na 10 : 15, tak že veškerý zisk mezinárodní směnou docílený připadne zemi první. Podrobněji vyšetřiti poměr směnný se Mill nepokusil.*)

Základním přirozeným podkladem všech uvedených úvah Millových bylo, že se vzájemná poptávka v mezinárodní tržbě vyrovnává („equation of reciprocal demand“) a že se tomuto požadavku poměry vždy přizpůsobují, což znamená dále, že se u každé země vývoz a dovoz přirozeným způsobem vyrovnávají, tak že každá země svým vývozem přesně zaplatí svůj dovoz.

Ricardo i Mill hleděli konečně vyřešiti i problém mezinárodních cen. Tvrdili totiž, že užitím peněz jako prostředníka nijak se poměry mezinárodních směn nezměnily a platí tu plně theorie mezinárodních hodnot. Základním předpokladem bylo theorema Ricardem vytčené, „že drahé kovy zlato a stříbro jsou vlivem soutěže obchodní rozděleny mezi jednotlivé země tak, že jest přizpůsobeno jejich množství poměrům, které by nastaly, kdyby místo směn peněžních ovládly mezi zeměmi směny naturální“. Z toho pak plyne dle jejich názoru další důsledek, že i ceny musí býti těmto poměrům přizpůsobeny, poněvadž na množství peněz reagují ceny statků, a vystihují tedy stav tržby, který by trval,

v nich panující. Zákon o „poměrných nákladech“ byl takto přesně vytčen teprve později J. S. Millem. — Ale tento zákon vede často k důsledkům paradoxním, totiž, že země dovázejí i statky, jež by mohly samy produkovati výhodněji než země, odkud je dovázejí. Již Ricardo uvedl některé příklady; později uváděny další doklady, na př. Bastable (The theory of international trade, str. 16) poukázal na styk ostrova Jersey v průlivu La Manche s Anglií: na ostrově pěstují ovoce a rané brambory, vyvážejí je do Anglie a dovázejí za ně potřebnou pšenici, ač by mohli pěstovati pšenici výhodněji než v Anglii. Ale případy tyto jsou celkem výjimečné.

*) Učinil tak v nejnovější době C. B. Bastable ve spise „The theory of international trade“ (Theorie mezinárodní tržby, 4. vyd. r. 1903) a dospěl k závěru, že se poměr ustálí za normálních okolností poblíž středního průměru poměrných nákladů všech směňovaných statků mezi oběma zeměmi, tedy v daném jednoduchém případě dvou zemí poblíž 17½, tak že i docílený zisk mezinárodní směny dělí by se mezi ně stejným dílem. I jinak hleděl Bastable theorii Millovu prohloubiti a rozšířiti,

kdyby vládly ryzí směny naturálné, to jest, ceny ve styčných územích musí býti v takovém vzájemném poměru a musí býti tak odstupňovány, aby byly ve shodě se zákonem poměrných produkčních nákladů a nerušily rovnici mezinárodní poptávky (t. ř. klassická kvantitativná theorie peněz)

Ale uvedené theorie Ricardovy, Millovy i prohlubné další pokusy Bastablový jsou vskutku jen šedou theorií, jež praktického významu a dosahu nemají, jak nejlépe novější statistika ukazuje, ježto jsou mnohé státy, zvláště i sama Anglie, jež mají tržební bilanci již po dlouhou řadu let passivní. Ostatně i sama theoretická konstrukce jejich stavby má mnohé slabiny a mezery. Již kardinálný předpoklad, že se v mezinárodní tržbě poptávka navzájem vyvažuje, je chybná. Je sice správně tvrzení, že země raději dovážejí statky z ciziny, než by je samy vyráběly, mohou-li si je tímto způsobem opatřiti hospodárněji, jakož i že se dovoz zboží může uhrazovati t r v a l e jen vývozem zboží, ale poměry dovozu a vývozu zboží jsou tak spleťité, zboží směňované tak různé, tržební styky tak mnohostranné a přehled tak nesnadný, že je naprosto nemožno, aby vzájemná jejich spojitost projevovala se tak jednoduše a uceleně a tak rychle vlivem na ceny, aby pomocí nich uváděla pohyb zboží ve shodu se zákonem poměrných nákladů a udržovala předpokládanou rovnováhu. Mimo to jsou i statky, které se dovážeti musí, ať stojí, co stojí, po případě i kdyby se ničeho za ně nedalo vyvážeti, a naopak vyvází se často zboží se ztrátou, pod cenu výrobní, jen aby se odbylo, ať již se tak děje jakýmsi vývozem z nouze anebo vývozem spekulacním (dumping). Rovněž hypothesa Ricardova o rozdělení zlata a stříbra po zemích je problematická, a též domněnka, že se kapitály a práce ze země do země nepřesunují, nestěhují, dnes již neplatí. Také výrobní náklady nedají se velmi často přesně zjistiti, po případě mají prvky velmi pružné, jež povolují nárazům činitelů ostatních, a nemohou tudíž ceny ty určitým vlivem na tržbu působiti. (Viz i pozn. na str. 7.) Konečně Ricardo a dílem i Mill si problém poměrně usnadnili, uvažující jen o tržebních stycích dvou zemí a abstrahovavše v zásadě ode všech ostatních vlivů: cel, dopravného, provise a pod., jež mezinárodní tržbu velmi hatí.

A pokud se aplikace jejich theorie mezinárodních směn a cen týče a vyvozování z nich důsledků pro směr svobodné tržby, ježto pak se může země vskutku vrhnouti na výrobu statku relativně výhodněji vyráběného, uvažovali tu o zemi, jež teprve vstupuje ve styk s cizinou, kdežto dnešní spor mezi svobodou tržby a ochranářstvím netýká se zemí, u nichž by se měl zavésti ten neb onen režim, nýbrž týká se hlavně otázky, který vliv by měl u nich přechod od ochranářství k svobodě tržby nebo naopak, kdyby totiž některá země byla nucena dosavadní směr svůj změnití v režim nový, jako bylo v zemích pevniny evropské v l. 1850., když začala Anglie svojí strojovou výrobou na trzích evropských soutěžití a ohrožovala výrobu zemí evropských, anebo v l. 1860., když jala se Amerika vrhati na trh evropské obilí.*)

*) Někteří pozdější theoretikové (Sidgwick, srov. Bastable, The Theory, str. 187) tvrdí, že při přechodu od ochranářství k svobodě tržby by se kapitály i pracovní

Řešení důležité praktické otázky, kterak vystihnouti soukromo-hospodářský zisk, který vnější tržba zemi přináší, se uvedení theoretické rovněž nepokusili. Dnešní názory o této věci podrobněji rozvádíme v oddíle o tržební bilanci (V. d), kamž odkazujeme.

d) Hospodářský nacionalismus.

Jako záhy proniklo poznání, že se nedá prováděti krajní liberalismus v oboru práv majetkových a práv sociálních, nýbrž že je nutno požadavek svobody vlastnictví a svobody smluv přizpůsobiti poměrům, a žádá-li toho zájem veřejný, i vlastnictví obmeziti úpravou práva dědickeho, připuštěním nuceného vyvlastnění, zdaňováním renty pozemkové a pod., a rovněž svobodu smluv v zájmu slabších tříd dělnických podrobiti veřejnoprávní kontrole, právě poněvadž v jedné i druhé otázce nejsou dány na obou stranách stejné předpoklady a podmínky, a jest na jedné straně hrstka lidí, kteří téměř ovládají všechny těžebné prostředky, tvořící podklad práci a mají mimo to hojně úkojných prostředků, tak že by ani po případě vůbec těžiti nemusili, kdežto druzí, v jejich službách zaměstnaní, jsou úplně nemajetní a práci přijmouti musí za každých podmínek, aby živobytí uhájili: tak i v životě národohospodářském záhy dostavilo se jakési vystřízlivění ze zásad absolutního liberalismu a poznalo se, že také pro úpravu vzájemných hospodářských styků různých států ve smyslu jednotné theorie hospodářských liberalistů nejsou dány tytéž předpoklady a podmínky, ježto jedny jsou kapitálově i populačně silnější než druhé, jsou na různém stupni vývoje hospodářské moci a mohou po případě druhým odepřiti různé pomůcky výrobní a nutné prostředky živobytí. Stav tento je tím povážlivější, že není ve stycích mezinárodních právní instituce donucovací a rozhoduje tu hrubá moc. Ale prováděti zásadu mezinárodní dělby práce a spoléhati se tu na plnou svobodu směn a na úspěchy zdravého egoismu ve smyslu zásad individualistů, nelze i z důvodů dalších. Každý národ prožívá ve své produkci hospodářské jakési stupně vývojové: začíná obyčejně extensivním zemědělstvím a přechází pak k těžbě intenzivnější, k průmyslu, zprvu k průmyslu hrubému, později k průmyslové výrobě kvalifikovanější, poněvadž tímto způsobem uživí se mnohem více lidí a uživí se lépe než u výroby primitivnější; ježto pak cílem snah hospodářských každého národa jest, aby uživilo se v jeho území jeho příslušníků pokud možno nejvíce a uživilo se jich pokud možno poměrně veliký počet nejlépe, vyhovuje uvedený vývoj zásadám racionality nejvíce. Tímto způsobem vystupuje do popředí národní hospodářství jednotlivých států jako samostatný celek, jako celek za svými vlastními cíli jdoucí, určitým směrem ve svém vlastním zájmu se vyvíjející, v němž zřetel na ostatní země, s nimiž je ve styku, jest zatlačován poměrně přece jen do druhé řady. Nemůže tedy rozhodovati

ze země stěhovali, ježto prý vůbec do ochranářských zemí se kapitály a lidé stěhují a země svobodné tržby opouštějí. Ale příčinnou spojitost mezi uvedeným pohybem kapitálů a lidí a mezi ochranářstvím, jestli se sem tam pospolu vyskytují, bylo by sotva možno vyzpytovat. Kapitály i dělníci stěhují se tam, kde jim kynou větší zisky.

u něho o zásadách hospodářské politiky vnitřní i vnější nějaký vyšší zájem všesvětový, nebo dokonce nějaký směr úplně svobody ve smyslu zásady „laissez passer“, při němž by veřejná moc ve všech státech byla úplně passivní a zůstavila volné pole jen jednotlivcům; neboť je-li v zájmu zemí, aby hospodářský život vyvíjel se od stupně ke stupni v udaném směru, musí stát po případě i zasáhnouti svým vlivem, aby napomáhal vývoji tomu a chránil jej vůči cizí vyvinutější soutěži.

Mimo to vládl v theorii individualistův a její aplikaci na obchodní politiku zásadný omyl, na který se ostatně teprve v nejnovější době důrazněji ukazuje: cíle a prostředky soukromé ekonomiky, jichž jednotlivec užívá, sleduje svůj prospěch, jsou velmi často v odporu s cíli, za jejichž uskutečněním hospodářství celku musí jíti. Jsou mnohá odvětví velkovýroby průmyslové, v nichž se podnikatelům velmi dobře vede, poněvadž dělnictvo své chatrně platí a využitkovávají jeho sil do krajnosti, ale celku tato odvětví spíše škodí než prospívají, ježto tím, že se podlamuje zdraví mnohých příslušníků národa, státu, způsobuje se celku větší škoda než má celek z toho, že přibývá mu majetku zbohatnutím několika jednotlivcův. A naopak je třeba často udržovati v zájmu celku i odvětví výrobní, na příklad pěstbu obilí, která by se bez umělé podpory nemohla udržeti a z nichž by jinak měli soukromí podnikatelé škodu, poněvadž opuštěním jich by celek utrpěl větší újmu než mu působí umělá jejich podpora.

Všechny uvedené momenty působily k tomu, že nastala proti směru hospodářské svobody, individualisty hlásané, reakce. A bylo přirozeno, že právě v zemích nynějšího Německa, kde v polovici století 19. zrála myšlenka národnostního sjednocení v jediný stát, pronikla tato reakce v theorii národohospodářů nejdříve. Byl to Friedrich List (* 1789—† 1846), který prvý postavil proti hospodářskému kosmopolitismu Smithovu požadavek hospodářského nacionalismu (ve spise „Nationales System der politischen Oekonomie, r. 1840). Poukázav nejprve, který význam má pro národ jeho hospodářský život, ježto kulturní pokrok závisí na hospodářském stavu národa a souvisí přímo zvláště s jeho obchodní politikou, ale zdůrazniv i naopak, jak národ tvoří osobitý celek, odlišný od ostatních národů nesčetnými individuálními příznaky, stoletími vytvořeními, jejichž zachování a další vypěstění jest téměř jeho raison d'être, i jak nejpřirozenější vyvrcholení jeho sil dle daných poměrů jest nejlepším prostředkem, aby dosáhl nejen nejvyššího hospodářského vývoje, ale i zachoval svoji existenci národní: vyvodil odtud důsledek, že soustava obchodní politiky nemůže býti u všech národů táž a nemůže zůstávati ani u téhož národa stále stejná, nýbrž že se musí měniti a přizpůsobovati hospodářskému vývojovému jeho stavu. Účelem jejím musí býti, aby vedla národ od stupně k stupni v jeho rozvoji a napomáhala vychovati jej k dalšímu postupu. Zvláště ukazuje, že na druhém vývojovém stupni, totiž ve státě průmyslovém či dle jeho názvosloví státě manufakturním, není vhodná politika svobodné tržby jako na stupni prvém, zemědělském, poněvadž nejsou předpoklady pro průmysl dány jen přirozenými podmínkami, jako u zemědělství, nýbrž je potřeba vychovati k průmyslu i dělnictvo, i podnikatelstvo, opatřiti zá-

kladní a složité pomůcky strojové a je nutno téměř každé jednotlivě odvětví průmyslové do země vštěpovati. Má-li se však tento nově zakládaný obor činnosti uchytili, je potřebí v prvých jeho začátcích jej chrániti cly před soutěží vyvinutějšího průmyslu ciziny. Celní ochrana nemá však přesahovati tuto nutnou mez a nemůže proto býti stejně vyměřena, nýbrž musí hleděti se přizpůsobiti jednotlivým odvětvím průmyslovým dle jejich individuálních poměrů: průmysl, v němž je třeba nákladných investic a mnohých příprav, musí býti účinněji chráněn než průmysl jednodušší, a ochrana tato má pominouti, jakmile je domácí průmysl dosti silný, aby mohl cizí soutěž snést. List se neobává, že by tímto způsobem bylo zemědělství v zemi průmyslové zatlačeno do pozadí a dušeno, naopak vývoj průmyslový posílí nepřímo i zemědělství, ježto podraží ceny potravin zvýšeným konsumem a také ceny pozemků se zvýší. Aby se vedle průmyslu zachovalo i zemědělství, považuje za nutné i z jakéhosi hlubšího důvodu, aby se totiž národ pokud možná všestranně hospodářsky uplatňoval a byl činným, neboť tak nejlépe využije se a udržuje se hospodářská produktivita národa, jeho produktivní síla, a ta znamená pro hospodářský život, pro posouzení blahobytu a bohatství národa více než samo bohatství.*) Třetí stupeň vývojový, kterého musí národ hleděti dosáhnouti, je rovnoměrné vybudování výroby průmyslové, zemědělské i obchodu. Na tomto stadiu všestranného vyvrcholení byl by vývoz a dovoz ve styku s cizinou sám sebou v rovnováze, tedy tržební bilance by se vyvažovala, a nemá tu zvláštní váhy.***) Pak jest opět vhodna a nutna soustava svobodného obchodu; ochránářství by tu spíše škodilo, ježto by překáželo volné soutěži, nutné vzpružně pobádající národ, aby necouvl ve svém vývoji a udržel své místo v pořadí zápolících států. —

*) List vytýká tu individualistům, že přeceňovali moment soukromohospodářský a jeho význam pro poměry celku. Praví o tom: „Pro Smitha neexistuje národ, nýbrž jen společnost, t. j. individua pospolu žijící. Jeho systém je systémem soukromého hospodářství všech individuí země, nebo i veškerého pokolení lidského, jak by se utvořilo a vytvářelo, kdyby nebylo zvláštních států, národů a národnostních zájmů, ani zvláštních ústav a kulturních stavů, ani válek a národní naruživosti; jeho systém jest jen teorií hodnot, teorií komptoiru nebo obchodnickou, nikoli naukou, jak se produktivní síly celého národa ke zvláštnímu prospěchu jeho vzdělanosti, jeho blahobytu, jeho moci, jeho bytí a podnikavosti probuzují, rozmnožují, udržují a zachovávají.“ „Jednotlivcovo bohatství tvoří množství směnných hodnot v jeho majetku se nalézajících, kdežto bohatství národa záleží v produktivní síle celku, její mnohostrannosti a rovnováze, a výroba této produktivní síly jest pro národní účel daleko důležitější nežli výroba hodnot směnných.“ — Rozpor mezi Listem a Smithem jest tu spíše povahy formální; i Smith správně oceňoval význam práce, jen že měl v prvé řadě na zřeteli nejvýznamnější výsledek této práce, statky hospodářské, a nauka jeho obírá se hlavně jimi, kdežto List má v nauce národohospodářské za podstatnější otázku, jak hospodařiti. Ale všimneme-li si podrobněji nauky národohospodářské, vidíme, že jest hlavně naukou o potřebách a stacích hospodářských, kdežto vlastní činnost „hospodaření“ odbývá poměrně stručně. Tu by totiž nutné musila se obíratí výrobou a spotřebou soukromohospodářskou, tedy zapadla by do soukromé ekonomiky, neboť národ či stát jako populační útvar nemá souborných hmotných potřeb.

**) Ostatně má pro Lista jako pro Smitha větší význam spíše bilance v ní t ř ní mezi produkcí a konsumem.

Podobně jako List, zastával Američan Henry Charles Carey ochranářství se zřetelem na dané místní národohospodářské poměry v Unii severoamerické v letech 1850. a vystupoval ostře proti Anglii a tamním hlasatelům svobody tržby, volaje po ochranných clech rovněž jako zatímném prostředku ochranném slabších zemí proti zemím hospodářsky vyvinutějším, pokročilejším, pokud tyto opožděnější země zedohoni zemí druhých. Tyto své praktické požadavky vyložil ve spise „Letters to the President, on the foreign and domestic policy of the Union and its effects, as exhibited in the condition of the people and the State“ (Philadelphia 1858, Dopisy prezidentovi o vnější i vnitřní politice Unie a jejich účincích, se zřetelem na poměry obyvatelstva i státu). Později pokusil se je odůvodniti theoreticky, filosoficky, ve spise „Principles of social science“ (Philadelphia 1858—59). Proti individualismu Smithovu zdůraznil vliv společenských zákonů, jimž člověk podléhá, usiluje zdokonaliti na možný nejvyšší stupeň i svoji individualitu, i svůj associační sklon k ostatním lidem. Proto zastával se decentralisace života hospodářského naproti kosmopolitismu liberalistů. Associační síla jeví se dle něho tím, že sblížuje se stále producent a konsument a vytlačují ze svých styků prostředníka, obchodníka. Sblížením konsumenta s producentem zmenší se přirozené překážky, jež se úkoji potřeb lidstva v cestu staví a zmenší se tak i námaha, které člověk na úkoj svých potřeb věnovati musí, a právě tím a tou měrou, jak se tato námaha menší, roste prý bohatství národa. Voziti surovou bavlnu z Unie severoamerické do Anglie a dovážeti odtamtud zpět tkaniny bavlněné, je nerozumno, protože by se zbytečné výlohy dopravní daly ušetřiti, kdyby se výroba průmyslová zavedla v zemi surovinu poskytující. Ale té jinak nelze zavést, než bude-li s počátku jí nápomoženo ochranným clem před pokročilejší soutěží anglickou. Kdežto naopak, v zemích se zavedeným průmyslem má snižování cel za následek ještě větší vývoj průmyslu a přívoz kapitálu i sil pracovních do nich.

List i Carey domáhali se tedy ochranných cel jen jako přechodného prostředku výchovného, který později musí nebo má se odstraniti. Zapomněli však, že průmysl se zdokonaluje a vyvíjí stále, že se přechází od průmyslové výroby hrubší k výrobě tovarů jemnějších a zavádí se jakýmsi přirozeným vývojem čím dál větší specialisace výroby a výroba hromadná. Proti těmto pokročilejším stupňům průmyslu je však ještě větší měrou potřebí ochrany než jinak. Neboť v tovarech kvalifikovanější výroby je vtěleno více práce než suroviny, práce umělejší, a snesou tedy tyto tovary mnohem delší dopravu a mnohem větší výlohy dopravní než tovary hrubého průmyslu; je tudíž na jedné straně na obranu proti nim tím vyšších sazeb celních potřebí, na druhé pak straně jest výroba jejich pro každou zemi žádoucí, ježto právě jimi se umožňuje zaměstnati největší počet domácího dělnictva. Rovněž na obranu proti hromadné výrobě a specialisované výrobě je potřebí ostřejší ochrany, poněvadž u té jsou předpokladem veliké kapitály těžebné, veliké investice i veliké kapitály oběžné, a ty se v zemi vytvářejí postupně a zvolna; potřebuje proto země mladší hospodářské struktury

proti kapitálově silnější cizině i pak ochrany, když už sama je poměrně dosti průmyslově vyvinuta.

Mimo to netušili oba tito mužové, jak obrovský převrat způsobí se zdokonalením a zlevněním dopravy,*) hlavně dopravy námořské, a jaký vliv bude mítí dovoz zámořského obilí na poměry zemědělské v Evropě. (List považoval dovoz dobytka do Evropy se zřetelem na veliké náklady dopravní za nemožný!) Poměry se utvářily po letech 1860. tak, že ceny obilné na evropských trzích stále klesaly vlivem soutěže zámořského obilí, levněji produkovaného, a bez ochrany celní by asi vůbec se byla musila v některých zemích produkce obilí opouštět. Ale výroba zemědělská se i v zemích průmyslových udržovati musí a musí se jí poskytnouti možnosti, aby mohla úspěšně se zdokonalovati, neboť jinak by kapitály v kupní ceně půdy investované zůstaly ladem, a mimo to i bezpečnost země toho vyžaduje, aby důležité prostředky výživné, jako je obilí, produkty chovu dobytka, byly vyráběny doma aspoň potud, pokud to lze. Tímto způsobem nastal proto záhy obrat mezi středoevropskými zemědělci: kdežto dříve byli zastanci svobody tržby, aby vývoz obilí do druhých zemí evropských nebyl znesnadňován cly, volali po letech 1860. po ochraně celní jako průmyslníci. Pod tímto vlivem opouštěla záhy pak jedna země po druhé na kontinentě evropském politiku svobodné tržby a vracela se k ochranářství, a to k ochranářství zemědělskému i průmyslovému a zaváděla se cla obojího druhu, a zaváděla se nejen jako prostředek pomíjivý, výchovný, nýbrž jako prostředek záchovný, prostředek nutné trvalé obrany domácí národní práce a národní soběstačnosti.

V praktické politice obchodní měl List za své doby nepopíratelně veliký vliv na utvoření se Celního spolku německého, jak se na jiném místě zmiňujeme, a rovněž v Uhrách nalezly jeho myšlenky ihned nadšeného ohlasu**) jako vhodný prostředek k osamostatnění státu uherského.

e) Socialismus.

V praktickém směru stal se posmithovský liberalismus přes odlišné původní názory Smithovy jakousi teorií zájmových sfér podnikatelů, čili dle pozdějšího názvosloví „kapitalistů“, a vyvolal proudy protisměrné, jež daly vznik nové škole národohospodářské, s o c i a l i s m u. Reakční stanovisko socialismu vůči liberalismu jeví se mimo známé jeho nesouhlasné názory se svobodou soukromého vlastnictví půdy a těžebných kapitálů vůbec zvláště v tom, že soustavu svobodné soutěže považuje za anarchii výroby a přeje zasahování státu či společnosti lidské ve vnitřní i vnější hospodářskou politiku, ovšem hlavně za účelem ochrany práce a dělnictva. Zprvu jeví se nový směr jako k o m m u-

*) Jinak byl List v l. 1830. průkopníkem železnic v Německu a kladl vždy na dopravní prostředky a politiku největší váhu. R. 1844 doporučoval i Rakousku a Uhersku, aby za účelem hospodářského sblížení Rakouska, Uher, Německa a Balkánu zakládaly dráhy a regulovaly Dunaj.

**) Spis Listův přeložen byl do maďarštiny v r. 1843 a byl horlivě čten.

n i s m u s, usilující nejprve o provedení zásady spravedlnosti při rozdělení důchodů, a stavěl se proto proti právu dědickému a přešel později k hájení kommunismu půdy. V podstatě byli tito komunisté vlastně tedy individualisty, usilující o to, aby každý odměňován byl dle zásluhy, dle práce, a teprve v dalším vývoji hlásáno heslo nové: „každému dle rozumných jeho potřeb“. — Podobně přechod od liberalismu k dovolávání se intervence státu v hospodářských otázkách proveden byl v programu socialismu teprve později a odchýlil se tu socialismus od liberální zásady volné soutěže, zprvu uznávané. Zasloužil si tedy komunismus v prvotné své formě právem názvu „potenciální individualismus“, kterým jej označil S c h ä f f l e, ač mezi pozdějším jeho programem a individualisty je hluboký rozdíl.

Hlásal sice již F i c h t e (Der geschlossene Handelsstaat, 1800) socialismus antiindividualistický a dovozoval, že vlastnictví všech věcí náleží státu, kdežto soukromé vlastnictví týká se jen č i n n o s t í lidí, a i tu má každý povinnost podřídit se celku a řádu pro produkci stanovenému. Stát tvořiti má hospodářsky jednotně organizovaný uzavřený celek, jehož styky s cizinou mají býti obmezeny jen na míru nejnutenější a má je prostředkovati stát sám, nikoli příslušníci na svůj vrub. Ale ideje Fichtovy nedošly ohlasu, až za světové války r. 1915 začal N a u m a n n znovu propagovati státní socialismus (Naumann, Mitteleuropa, 1915). Zachází tu ještě dále než Fichte, chtěje nejen veškerou výrobu podřídit zřetelům státní nutnosti, ale volaje i po jednotné státní organizaci zásobního hospodářství, tak že stát by byl i přímým činitelem na tomto poli: měl svá skladiště potravin a surovin, jimiž by v kritických dobách vypomáhal a když by bylo třeba, na ceny působil. Tuhá tato reglementace vztahovala by se ovšem i na vnější styky tržebné, neboť v tomto směru stojí Naumann úplně ve službách soudobé časové politiky obchodní a ideje těsnějšího hospodářského spění Rakousko-Uherska s Německem, o němž se zmiňujeme na jiném místě.

Ale i jinak proniká dnešními proudy socialismu přízeň k státnímu podnikatelství a volá se po sestátnění a státním zmonopolisování nejdůležitějších podniků výrobních a tržebních. V praktické obchodní politice vnější kloní se socialisté v novější době spíše k jakémusi smluvnímu ochránářství rozsáhlejších hospodářských oblastí, poněvadž slibují si od společného postupu více států v otázkách hospodářských větší prospěch svých snah v úpravě výroby a distribuce statků.

III. Jednotlivé prostředky obchodní politiky podrobněji.

a) Cla a prémie.

I. Cla. Po stránce národohospodářské. Cla mívala zprvu povahu mýt, tedy poplatků za užívání pozemních cest nebo vodních drah, jakož i za ochranu poskytovanou zboží a osobám, kteréžto poplatky zeměpánové při průvozu nebo dovozu na hranicích území zeměpanských,